

200 na 111 c

a) Pojam institucije uključuje tri relativno različita sadržaja: prvo, on označuje sistem *normiranih shvaćanja i postupaka* koji su obavezni za sve pripadnike određene socijalne grupe (krivični zakon, politička ideologija itd.); drugo, pod socijalnom institucijom razumijeva se određena *socijalna organizacija* koja djeluje radi ispunjavanja nekih ciljeva i zadataka određene grupe i koja vrši pritisak i poduzima sankcije ako netko krši sistem institucionaliziranih normi (sud, policija, politička partija itd.); treće, institucija može označivati *materijalne predmete* koji su potrebni za funkcioniranje odgovarajućih organizacionih institucija (zgrade, instrumenti itd.).

Tako shvaćen pojam institucije nije teško dovesti u vezu s pojmom grupe: *svaka je institucija tvorevina neke socijalne grupe, ali svaka socijalna grupa ne mora imati institucije: njih susrećemo samo u grupa koje pokazuju visok stupanj organiziranosti i koje su, dakle, u velikoj mjeri kompleksno strukturirane.*

b) *Institucije su historijska kategorija, tj. one nastaju, mijenjaju se i nestaju u procesu razvoja socijalne grupe koja ih je stvorila. Međutim, usprkos tome što nisu »vječne«, one imaju značajnu trajnost u okviru dane socijalne grupe. Najvažnije je to da su one daleko trajnije od duljine individualnog života pojedinih članova grupe i upravo ta njihova relativna dugovječnost i stabilnost čini skelet koji omogućuje socijalni kontinuitet i identitet socijalnoj grupi. Naime, budući da se individualni članovi svake socijalne grupe neizbježno izmjenjuju — ako ni zbog čega drugoga, a ono zbog djelovanja smrti — i upravo zbog dugotrajnosti socijalnih institucija, grupa ostaje identična samoj sebi usprkos izmjenama pojedinaca, pa i čitavih generacija. Jedni odlaze, drugi dolaze — bilo zbog fluktuacije, bilo zbog izumiranja — ali institucije ostaju i one su onaj socijalni »kalup« koji »modelira« svakog novog člana grupe, kako bi bio sličan već postojećim članovima.*

c) *Trajnost i dugoročnost društvenih institucija o kojima smo govorili nikako ne znači da su one vječne, iako im se ponekada daje takav atribut. To dovodi do svojevrsnog mistificiranja njihova značenja i uloge, a događa se u svim područjima društvenog života. Spomenut ćemo samo instituciju privatnog vlasništva koja se mnogim ekonomistima i sociolozima u kapitalističkim zemljama čini toliko »vječnom« i nepromjenljivom da nikako ne mogu shvatiti historijsku nužnost njezina nestanka. Uostalom, taj psihološki odraz pojedinih socijalnih institucija u glavama ljudi i jest jedan od glavnih predmeta ispitivanja socijalne psihologije.*

d) *Sve socijalne institucije nemaju jednaku važnost za život društva u kojemu su izrasle. Najvažnije institucije povezane su uvijek s društvenom proizvodnjom i raspodjelom — institucije društvenog bića (oblici vlasništva, proizvodni odnosi, principi raspodjele itd.), dok se sve institucije društvene svijesti (običaji, mitovi, religija, filozofija, nauka itd.) odnose prema njima kao sekundarne socijalne tvorevine.*

e) *Osim sistema manje ili više definiranih usmenih ili pisanih normi, odgovarajuće organizacione i materijalne osnove, institucije obično imaju i svoje vanjske simbole. Oni trebaju, na neki način »materijalizirati« i vizualizirati svim članovima dotične socijalne grupe prisutnost i važnost određenih socijalnih institucija i time pojačati stimulativni ili inhibitivni značaj dane institucije. Pri tom ima važnu ulogu i tradicija pojedinih institucija, koja također olakšava »automatsko« prihvaćanje njihove uloge, u prvom redu novih članova grupe.*

Iz navedenih osnovnih karakteristika socijalnih institucija nije teško uočiti koji je njihov glavni zadatak u životu grupe koja ih je stvorila.

a) *Institucije su najvažnija karika koja povezuje razne generacije u okviru neke socijalne grupe. Zbog toga su one glavni »čuvar« društvenih vrednota koji nadživljuje individualne članove. Međutim, upravo ta relativna nepromjenljivost i neelastičnost društvenih institucija čini ih ujedno i važnim konzervativnim agensom u dotičnoj grupi, što stvara dvije vrste problema: prvo, određen broj pripadnika dotične grupe neće ili se ne može iz raznih razloga uklopiti u postojeće institucije i postaje tako nekonzformistima i buntovnicima; drugo, razvoj socijalne grupe može dovesti do toga da dotadašnje institucije prestaju biti poluga stabilnosti i napretka grupe i postaju izvor nerada i propadanja. Ako se pri tom radi o institucijama koje nemaju bitno značenje za funkcioniranje grupe, one će se izmijeniti manjim ili većim reformama. Ali ako se radi o temeljnim institucijama, dolazi do prave revolucije, koja uklanja stare i stvara nove, adekvatnije institucije.*

b) *Institucije su jedno od najznačajnijih sredstava socijalne kontrole — kako formalne, tako i neformalne. U prvom se slučaju radi o kontroli koju propisuju i realiziraju odgovarajući posebni organi grupe, na temelju usmenih ili pisanih normativa i običaja, a u drugom se misli na neformalne socijalne grupe, koje također kontroliraju svoje članove, i na autokontrolu koju svaki pripadnik grupe provodi nad vlastitim ponašanjem, zahvaljujući internalizaciji moralnih i drugih normi — koje opet nisu ništa drugo nego svojevrsne moralne institucije dane grupe ili društvene zajednice u cjelini.*

c) *Postojanje mnogobrojnih institucija olakšava funkcioniranje jedinice u grupi. Naime, upravo zato što je sve institucionalizirano, tj. propisano, organizirano i materijalno osigurano, svaki član grupe može gotovo »automatski« — dakako uz pretpostavku da poznaje institucionalni mehanizam svoje grupe — ostvariti sva svoja prava, a i obaveze.*

d) *Institucije su obično socijalni okvir u kojemu pojedinac najbolje i najlakše realizira svoje društvene uloge i u kojemu sebi osigurava odgovarajući društveni status. Ako imamo na umu koliko je za osobnu sreću i psihološku stabilnost individuumu važan upravo taj faktor, bit će nam znatno lakše shvatiti ogromno značenje institucija za razumijevanje upravo nekih psihosocijalnih fenomena.*

Prema tome, po svojoj općoj funkciji, socijalne su institucije svojevrsni socijalni instrumenti pomoću kojih pojedinac najlakše zadovoljava svoje potrebe u okviru dane grupe, a grupa kao cjelina istovremeno provodi nad njim kontrolu i pritisak, čak i onda ako ga on sam svjesno i ne osjeća.

3. Socijalne pojave u životinja

Kao što smo već više puta naglasili, ma koliko da je ljudsko društvo specifično u živoj prirodi na Zemlji i ma koliko se ono kvalitativno razlikuje od ostalih živih bića, ono ipak u svojem funkcioniranju pokazuje neke sličnosti s pojavama koje susrećemo u ostalih zemaljskih organizama. To je, naravno, logična posljedica činjenice da je i sam čovjek integralni dio te iste žive prirode, pa je i društvena zajednica koju je stvorio u svojoj evoluciji samo kvalitativno nov skok u evoluciji animalnih zajednica koje susrećemo na nižim evolucionim

nivoima. Zapravo, već u najjednostavnijih organizama nalazimo neke oblike zajedničkog života, dok u viših životinja nailazimo i na takve zajednice koje na neki način predstavljaju pravu anticipaciju ljudskoga društva.

Najjednostavniji oblik animalnih zajednica jesu kolonije jednostaničnih organizama. Svi ti organizmi nalaze se u neprekidnom fizičkom kontaktu, ali svaka jedinka zadržava ipak svoju potpunu individualnost. U nekima od takvih kolonija nalazimo i određenu »podjelu rada«, koja je povezana s određenim strukturalnim razlikama među pojedinim individuumima (pojava polimorfizma).

Tako se u nekih penatula u okviru jedne kolonije određene jedinke »specijaliziraju« u održavanju strujanja vode kroz čitavu koloniju, dok su druge »zadužene« za probavne i reproduktivne funkcije itd. Međutim, usprkos tako dobro razvijenoj »kooperaciji«, većina se zoologa slaže u tome da ti sitni vodeni stanovnici ne čine integrirani organizam — u onome smislu kako je to slučaj u viših životinja i čovjeka — nego da svaki individuum živi svojim zasebnim životom, a čitava kolonija predstavlja zajednicu samostalnih individuumu.

Dalji oblik animalnih zajednica jesu zajednice kukaca koje su već odavno ušle u socijalnopsihološku literaturu. Međutim, iako su zajednice kukaca veoma dobro proučene — osobito u pčela, osa, mrava — manje je poznato da ipak daleko najveći broj vrsta kukaca ne živi u zajednicama. Računa se, naime, da od oko pola milijuna poznatih vrsta kukaca svega oko 3% živi »društvenim životom«, dok su sve ostale vrste »individualističke«.

Jedan od razloga tome velikom broju »individualističkih« vrsta jest to, što je u njih akt reprodukcije često fatalan. Na primjer, majske mušice (ephemeridae) provode nekoliko godina u vodi kao ličinke, a njihov reproduktivni vijek, kada dobiju krila i »slobodno« žive, traje jednu jedinu večer. Sasvim je logično da se u takvim uvjetima nije mogao razviti zajednički život i da je ta vrsta, kao i mnoge druge slične vrste, morala ostati »individualistička«.

Tipična zajednica među »socijalnim kukcima« sastoji se od »kraljice«, jedine plodne ženke u čitavome roju, i velike skupine potomaka, od kojih većinu čine jalove ženke ili »radnici«, a manjina su mužjaci ili »trutovi«. U tih kukaca život matice (»kraljice«) znatno je duži od jednog reproduktivnog akta, ali to nije potrebno zato da bi ona mogla u nečemu poučavati svoje potomke, nego zato da bi ih mogla proizvesti u dovoljno velikom broju, bez kojega je nemoguće život cijele zajednice.

Svaki pojedini mrav, osa ili pčela rađaju se s »već naučenim« ponašanjem, tj. njihovo je ponašanje određeno naslijeđenim instinktima. Neke termitске zajednice imaju, na primjer, osam različitih »kasta«, a svaka od njih po dva spola, što čini ukupno 16 različitih oblika termita. Svaki oblik ima svoje posebno instinktivno ponašanje koje se funkcionalno uklapa u ponašanja ostalih oblika. To, naravno, zahtijeva dovoljno dug život »kraljice«, kako bi ona imala dovoljno vremena da proizvede tako mnogobrojno i tako raznovrsno potomstvo.

Osim urođenih oblika ponašanja svaka jedinka među »socijalnim kukcima« ima, čini se, i urođeno prepoznavanje svojih »rođaka« i sklonost da pognu ostalim članovima roja kojemu pripada. Komunikacija među pojedinim individuumima odvija se vjerojatno pomoću osjeta mirisa i dodirivanjem ticalima. Stranci, makar i iste vrste, ali iz tuđega roja, ne primaju se u zajednicu, barem ne prvi put kada se pojave, a događaju se i prave borbe između suparničkih zajednica.

Sve to govori da među takvim »socijalnim kukcima« postoji neka interakcija i jedinstvo »cilja«, pa ako se sjetimo definicije grupe koju smo dali na početku ovoga poglavlja — da grupu karakterizira interakcija individuumu koje je čine — moramo prihvatiti da se u ovome slučaju susrećemo s animalnom grupom.

Za socijalnu su psihologiju, međutim, najzanimljivije zajednice najviših životinja — u prvom redu zajednice antropoidnih majmuna — jer je u njima opravdano tražiti neposredne evolucione oblike animalnih zajednica koji su neposredan izvor ljudskog društva. U tom području najviše je proučavan život čimpanza, za koje se smatra da su, osobito po svojoj inteligenciji, najbližije čovjeku.

Jedna od prvih i najuspješnijih studija te vrste jest studija W. Köhlera (1926). On prije svega ističe koliko je za čimpanze važan socijalni život i kako teško podnose izoliranost od svojih »suplemenika«, pa na jednom mjestu piše: »Nije gotovo pretjerano reći da čimpanza, koja se drži u usamljenosti, uopće i nije čimpanza... Ako je nasilno odvojena od svojega društva, ona cvili, zavija, bjesni i očajnički se bori da pobjegne i da se vrati svojim drugovima. Takvo ponašanje može potrajati satima. Sve tjelesne funkcije mogu biti manje ili više poremećene. Hranu će možda trajno odbiti, a ponekad poslije takve emocionalne orgije slijedi duboka depresija.«

Dalje Köhler ističe da čimpanze pokazuju visok stupanj solidarnosti i spremnosti na međusobnu suradnju. Solidarnost se očituje u spremnosti da pomognu svojem ugroženom drugu. Tako su istraživači našli da je ponekad otežano uvježbavanje pojedinih čimpanza ako se nalaze u grupi, jer postoji opasnost kolektivnog napada na istraživača ako on želi izdvojiti jednu životinju radi nekog eksperimenta. Njihovu spremnost i sposobnost za međusobnu suradnju Köhler opisuje slučajem kada su dvije čimpanze »šalile« s pilicima koji su se našli u njihovoj blizini. Jedna bi čimpanza pružala kruh iz svojega kaveza tako da su se pilici okupljali i počeli ga ključkati, a druga bi nekakvim štapom, žicom ili sličnim predmetom istovremeno pilice ometala i rastjerivala i time su se obadviije čimpanze izvrsno bavljale.

Eksperimentalne čimpanze pokazale su i znatan smisao za »modu«. Jedna je čimpanza, naime, slučajno otkrila da dugačkom slamkom može zgodno lovit mrave: smjestila se pokraj staze kojom su prolazili mravi, spustila slamku na koju su se mravi počeli penjati, a kad se na slamki nakupilo dosta mrava, na prosto je oblizala slamku i sve ih u slast pojedla. Ubrzo su i ostale čimpanze prihvatile taj sistem koji je postao neko vrijeme prava moda među njima, tako da su one poput pecaraša sjedile sa svojim slamkama pokraj mravljje staze i vrebale mrave.

Međutim, one su pokazale i sklonost prema »odjevnoj« modi u užem smislu. Često bi se dogodilo — ako bi im se pružila za to prilika — da nađu u svojem kavezu neki komad krpe, konopca ili sličnog materijala te se njime »ukrase« i s očitim zadovoljstvom tako »uljepšane« skaču po kavezu.

Zanimljiv je bio i odnos tih životinja prema ljudima s kojima su dolazili u kontakt. Jednom zgodom, kad je istraživač ušao u kavez, jedna od čimpanza u kavezu ispuстила je tipičan krik koji znači da je ugrožena i ostale čimpanze umalo da nisu napale istraživača misleći da ugrožava njihova druga. Međutim,

kad je ista čimpanza malo kasnije ponovila isti taj krik, opet u namjeri da »okriviti« nevinog istraživača, ostale čimpanze, koje su se ponovno sletjele, nisu se više dale prevariti, nego su se okrenule protiv »provokatora«.

Pokazalo se također i to da čimpanze u zarobljeništvu počinju pokazivati čak i određeni seksualni interes za ljude i za neke životinje, osobito pse. To je također svojevrsan dokaz da seksualni perverziteti nisu samo »monopol« ljudi, nego da bi se u određenim okolnostima vjerojatno mogli razviti i u nekih životinjskih vrsta.

Među najfascinantnije eksperimente s majmunima spadaju eksperimenti koje je vršio J. B. Wolf (1936) u laboratoriju za biologiju primata na Yale-univerzitetu (SAD), a koje V. Packard (1961) opisuje na ovaj način u svojoj knjizi »Ljudska strana životinja«:

»Čimpanzama je najprije donesen neki specijalan stroj, »čimpomat«, iz kojeg bi ispala jagoda grožđa kada bi se u otvor automata ubacio bijeli pokerski žeton.

Jedini način na koji je životinja mogla naučiti kako se manipulira automatom bio je da imitira ljudske instruktore, jer je mogućnost da se to postigne na osnovi pokušaja i pogrešaka bila svega milijun prema jedan. Već smo ranije vidjeli da većina životinja, kao npr. psi, gotovo ništa ne mogu naučiti imitacijom. No mudre čimpanze odmah su spremno imitirale svojeg instruktora. Na primjer, kada je dr Wolf pokazao jednoj mladoj čimpanzi, po imenu Moos, kako može sama dobiti grožđe ubacujući žeton, Moos je odmah zgrabio drugi žeton, nespretno ga ugurao u otvor automata i pružio svoju glomaznu ruku, nestrpljivo čekajući da ispadne grožđe.

Na početku eksperimenata šest je čimpanza pokazivalo slab interes za žetone. Žetoni su bili tek drugorazredne igracke. Ali kad su čimpanze naučile da se žetoni mogu upotrijebiti da se iz tog čudnog stroja prospe grožđe, počeli su sakupljati i čuvati žetone, pa se čak i tući za njih.

Osim bijelih žetona majmunima su dani i mjedeni kolutići. Kolutići su se također mogli ubaciti u otvor automata, ali ništa nije ispadalo iz njega. Ukratko, kolutići su bili bezvrijedni i čimpanze su ubrzo shvatile tu činjenicu. Kad je u kavez gdje su stanovale Bula, Bimba i Alfa, tri mlade djevojke-čimpanze, bio ubačen pregršt žetona i mjedениh kolutića, one su se počele jagmiti za bijele žetone, ali nikad nisu dirale mjedene kolutiće. Kolutići su potcjenjivani kao bezvrijedni.

Pošto su čimpanze naučile rukovati automatom, dr Wolf ga je podeseo tako da grožđe ne ispada odmah, nego tek nekoliko minuta kasnije pošto se ubace žetoni. To se pokazalo kao nešto što je silno srdilo »muštenjek«. Tako bi Moos ubacio žeton i zatim stavio ruku u otvor gdje ispada grožđe. Kad jagoda grožđa ne bi ispala, on bi bijesno tresao automatom. Po riječima dra Beacha (jednog od pomoćnika J. Wolfa), Moos je izgledao kao frustrirani putnik na podzemnoj željeznici koji je ubacio novac u automat za dobivanje vozne karte, ali je automat bio pokvaren i zadržao novac ne izbacivši kartu.

I tako su malo po malo nekad nevinu majmunu postali ljudi za novcem-žetonima i uživali u njihovom gcmilanju. Ali, da li bi oni bili spremni da za njih rade? To je pitanje koptalo psihologe, osobito zato što je čovjek postigao do tada vrlo malo uspjeha u pokušajima da iskoristi majmune za neke jednostavne poslove. Nijedna životinja nije nikad radila za nadnicu u onome smislu kako to rade ljudi. Hoće li majmuni to učiniti?

Da bi dobio odgovor, dr Wolf je konstruirao neku zgodnu spravu koju je nazvao »radnim strojem«. Čimpanzama je bilo poznato da se dizanjem jedne velike ručke može dohvatiti i uzeti jagoda grožđa. Kad su čimpanze savladale vještinu podizanja ručke da dobiju grožđe, dr Wolf im je nametnuo još jednu poteškoću. Umjesto da nakon dizanja ručke u stroju nađu grožđe, tamo su nalazili žeton za koji su u onom prvom automatu mogli »kupiti« grožđe.

Time se ne samo podvostručila složenost postupka kojim se može doći do grožđa nego se više ni do »novca« za njegovu »kupnju« nije moglo doći drugačije nego »poštenim« radom, koji baš nije bio lagan. Jer treba znati da je ručka koju je trebalo podići na radnom stroju, da bi se došlo do grožđa, bila teška čitavih 18 funti (oko 9 kg). To je zahtijevalo znatan i ustrajan napor od svake mlade čimpanze koja je s mnogo gundanja dizala teški teret.

Ipak, ranije indolentne čimpanze ne samo da su brzo ovladale novom, proširenom operacijom nego su i demonstrirale upravo grozničavu spremnost da rade za novac. Moos i Bimba radili su tako brzim tempom, ako im je bio omogučen neograničen pristup radnom stroju, da su se istraživači uskoro počeli plašiti za njihovo zdravlje. Oni su nagomilali velike hrpe pokerskih žetona i pazili na njih sa žestinom do tada neviđenom u čimpanza. Za 10 minuta Moos je podigao tu tešku ručku 185 puta. To je odgovaralo težini od 3300 funti (oko 1150 kg). Bio je u takvoj žurbi da zaradi novac tako da čak nije ni podizao svaki pojedini žeton kad je podigao ručku, nego ga je samo gurnuo na pod, gdje je gomila stalno rasla.

Postepeno je, međutim, Moos postao suzdržljiviji. Radio je naporno samo ako je bio pri kraju sa žetonima i osjećao glad za grožđem. Kad je imao veliku zalihu žetona, promatrao je radni stroj samo sa slabim interesom. Isto tako, ako su mu psiholozi dali sasvim besplatno hrpu žetona prije nego su donijeli radni stroj, Moos je podigao ručku svega nekoliko puta i onda prestao. Ako je, međutim, bio sasvim »švorc«, Moos je podizao ručku najmanje 100 puta prije nego bi ostavio radni stroj. Evo kako dr Beach interpretira Moosovo ponašanje: »Kao i u mnogih ljudskih bića, tako i čimpanzina spremnost da radi za novac zavisi u velikoj mjeri od njezinih financijskih rezervi.«

Kad ljudski radnik zaradi jedan dolar, on ne juri smjesta da ga potroši na sladoled ili cipele. On ostavlja novac da se sakuplja čitav tjedan i onda ga dobije u obliku svoje tjedne plaće (neka ljudska bića mogu čekati čak i dva tjedna, ili čitav mjesec prije nego počnu trošiti zaradjeni novac).

Da li će naših šest čimpanza moći pokazati takvu samokontrolu u iščekivanju da potroše svoj teško zaradjeni novac? Neki to nisu mogli. Velt je, na primjer, potrošio svoje žetone onoga časa kad ih je zaradio, trčeći na »čimpomat« po grožđe. Ako »čimpomat« nije bio donesen, on bi brzo izgubio interes za »posao«. Moos i Bimba su se, naprotiv, pokazali kao prave štediške: oni su se znajili radeći na stroju iako nisu mogli zaradjeni novac potrošiti do sljedećeg dana.

Pošto je svih šest čimpanza ovladalo tehnikom rada na radnom stroju, dr Wolf je uveo još jednu čovjekoliku komplikaciju u tu laboratorijsku privredu. Mjedeni su kolutići još uvijek bili bezvrijedni, a bijeli žetoni vrijedili su jagodu grožđa. Ako je, međutim, u »čimpomat« bio ubačen plavi žeton, ispadale su dvije jagode grožđa. Ubačivanje crvenog žetona donosilo je gutljaj vode. A jedan žuti žeton, koji je ubačen kroz otvor na vratima eksperimentalne sobe, donosio je čimpanzi nagradu koja se sastojala u tome da je jedan od psihologa na ledima odnese natrag u svoj kavez.

4. Sažetak

Pojam grupe spada među osnovne pojmove socijalne psihologije i sociologije te stoga zahtijeva preciznu definiciju. Na kriterijima prostorne blizine, sličnosti i psihološke blizini osnivaju se i glavni oblici ljudskih i životinjskih skupina: agregat, klasa i grupa.

U definiranju pojma grupe ističu se kriteriji interakcije individuuma koji čine grupu i kriterij funkcionalnosti grupe s gledišta svakog njezina člana. Moguće je također u okviru pojma grupe razlikovati i pojam organizacije i kolektiva, od kojih je za socijalističke društvene prilike osobito važan kolektiv.

Posebno je važan pojam mase ili gomile, koji je od Le Bona na ovamo postao ključan za proučavanje raznih masovnih pojava i koji su također definirali na više načina.

U svojim proučavanjima većina istraživača polazi od ljudske grupe kao jedinice analize, ali se ponekad polazi i od pojma institucije. Taj pojam često nije dovoljno precizno definiran te smo govoreći o njemu istakli tri njegova relativno nezavisna značenja: sistem ideja, organizacija i materijalni objekti.

Upozorili smo također i na socijalno značenje raznih društvenih institucija, prije svega na njihovu ulogu kao faktora kontinuiteta i stabilnosti raznih socijalnih grupa.

Socijalne pojave u životinja također su važne za socijalnu psihologiju, jer nam ti primitivni vidovi zajedničkog života daju prikladne elemente i za razumijevanje onoga što se zbiva u ljudi. Osobito su u tome smislu važne socijalne pojave u antropoidnih majmuna, koji su najbližiji čovjeku i koji pokazuju u nekim eksperimentalnim situacijama upravo frapantne sličnosti s nekim oblicima ljudskog ponašanja.

Valja imati na umu da je potrebno imati prilično visoku inteligenciju da bi se mogla razumjeti različita vrijednost i namjena koju su imali pojedini žetoni. Na primjer, ako neko tipično školsko dijete traži od vas jedan dime (američki sitni metalni novac vrijednosti 10 centa), a vi mu date jedan nikel (američki novčić u vrijednosti od 5 centa), ono će biti sasvim zadovoljno, jer još ne razumije da dime može kupiti više nego nikel. Ako ono uopće nešto razumije, to je da je nikel opsegom veći od dimea i da je prema tome valjda od njega i vredniji.

Nashe su čimpanze, međutim, uskoro pokazale da su svjesne toga da su plavi žetoni vredniji od bijelih. Nekad gramzivo sakupljani bijeli žetoni sada su zamenjeni u korist plavih (žetoni vrijedni dvije jagode grožđa), ako je na raspolaganju bilo i jednih i drugih. Ako čimpanze ne bi dulje vremena dobile vode i tako postale žedne, birale su crvene žetone prije bijelih i plavih.

Što se tiče žutih žetona, njihovu je vrijednost dramatično pokazala Bula. Jednog poslijepodneva, kad je Bula stajala pored »čimpomata«, ubacujući svoje plave žetone, dr Wolf je ušao pokraj nje, izvadio iz jedne kutije bijelog miša i stavio ga na pod pored nje.

Gospođe čimpanze se jednako straše miševa kao i ljudske gospođe. Kad je Bula spazila miša, zaprepaстила se. Kamo bi mogla pobjeći? Očajnički je gledala oko sebe i počela je polako uzmicati od strašne zvijeri. Onda je iznenada potročala prema kutiji žutih žetona, ubacila jedan u otvor na vratima i začas našla zaklon na psihologovu ramenu, kričeći uzbuđeno da je on što prije iznese.

Mračne strane novca došle su, međutim, također brzo do izražaja u majmunu, koji su se bili navikli na novčanu ekonomiju. Pojavili su se nakazni znaci gramzivosti. Nekad prijateljske čimpanze postale su pohlepne ili sumnjičave na svoje susjede. Suptilne prijetnje postale su prave borbe.

Bula je, na primjer, počela gospodariti nad Bimbom. Kad su bile u zajedničkoj nastambi i kad im je na raspolaganju bila velika količina žetona, Bula bi uzela sebi skoro sve žetone, a Bimbi su ostali samo ostaci. Kad je do njihova kaveza bio doveden »čimpomat«, obadvije su pojurile da potroše svoj novac, ali bi Bula odgurnula ramenima Bimbu u stranu i počela trošiti veliku hrpu svojih žetona na kriške narandže koje su taj dan bile na »jelovniku«. Dok je Bula sisala krišku za kriškom, Bimba je cvilila, nastojeći uloviti priliku da se i ona primakne stroju. Međutim, umjesto da se pomakne u stranu i ustupi joj mjesto, Bula je počela pružati Bimbi kore narandže koje je već sama bila isisala.

Ekperimenti, o kojima nam V. Pacjard tako zanimljivo piše, ne samo da pokazuju koliko mnogo mogu učiniti i naučiti čimpanze zahvaljujući svojoj inteligenciji nego nam govore i o tome koliko su neki mehanizmi psihosocijalne interakcije u majmuna slični mehanizmima u ljudi. Ipak, možda je jedan od najfascinantnijih, ali i najstravičnijih psiholoških zaključaka iz tih eksperimenata to da uvođenje novčane ekonomije tako brzo i toliko mnogo mijenja mentalitet čimpanza i da toliko narušava njihove do tada srdačne »međumajmunске odnose«.

Istovremeno na temelju svih socijalnih pojava u životinja — pogotovo u viših — možemo zaključiti i to da se ljudsko društvo nije počelo razvijati iz ničega, da ono nije rezultat djelovanja nekakvih mističnih sila, nego da predstavlja samo dalji korak u općoj evoluciji živoga svijeta na zemlji, ma koliko taj korak bio kvalitativno nov i specifičan.

Zvonarstvi

Glava 17.

SOCIJALNA MOĆ I RUKOVOĐENJE

- 1. Socijalna moć u animalnim zajednicama — 2. Pojam socijalne moći — 3. Centri socijalne moći — 4. Utjecaj i aktivnost — 5. Količina socijalne moći — 6. Akcioni ciklus — 7. Upravljanje, rukovođenje, izjašnjavanje — 8. Sažetak

1. Socijalna moć u animalnim zajednicama

Kao i mnoge druge pojave u ljudskom društvu, tako i fenomen socijalne moći i rukovođenja ima svoje biološke antipacije u nekim pojavama u životinjskom svijetu. Ni među životinjama, kao ni među ljudima, nema apsolutne jednakosti kada treba u zajednici s drugim jedinkama vlastite vrste ostvariti neku svoju potrebu ili »pravu«.

Već je poslovičan slučaj s kokošima, u kojih postoji veoma čvrst »red kljucanja«, prema kojemu pojedine kokoši kljucaju kukuruz ili neku drugu hranu. Ako neka prekrši taj red, ostale će je odmah napasti i »dovesti u red«.

Vance Packard u knjizi »The status seekers« (1962) navodi dva vrlo zgodna primjera slične vrste: »Prvi sam se puta zainteresirao za socijalnu strati-kaciju kao dječak u Sjevernoj Pennsylvaniji kad mi je otac skrenuo pažnju da jedna od naših krava — mislim da joj je ime bilo Gertruda — uvijek kada dođe vrijeme hranjenja prva prođe kroz ulaz. Imali smo oko osamnaest krava, ali sve su se druge njoj pokoravale. Kasnije sam zapazio da je druga, prilično krhlijava krava, uvijek prolazila kroz ulaz posljednja. Zapravo, činilo se da svaka krava ima svoje vlastito mjesto u tome slijedu. Kad smo kasnije kupili novu kravu, koja se udarcima i zastrašivanjem uspjela probiti do vrha svega sat-dva pošto je ušla u dvorište, naša detronizirana Gertruda počela je pokazivati neurotske simptome i postala najgore ritalo u vrijeme mužnje.«

Drugi Packardov primjer odnosi se na čimpanze: »Prije nekoliko godina, dok sam razgovarao u zoološkom vrtu u St. Louisu s čovjekom koji je dresirao poznatu grupu čimpanza glumaca, upitao sam ga kako mu polazi za rukom da drži pod kontrolom osam razuzdanih čimpanza za vrijeme dugih i napornih vježbi. On mi je odgovorio: »Prvo, kad mi dođe nova grupa životinja, proma-tram sa strane koja će između njih postati gazda. Kada to one među sobom ri-ješe, za mene nema mnogo poteškoća. Čimpanza-gazda, kad je pridobijem na svoju stranu, drži ostale u redu. One se više plaše nje nego mene.«

Takvih primjera moglo bi se navesti bezbroj, a zoolozi veoma dobro znaju da se u nekim životinjskim skupinama — na primjer među vukovima — borba za »rukovođenje« čoprom često završava i smrću jednog od kandidata.

Pa ipak, ma koliko bilo opravdano tražiti zametke distribucije socijalne moći i rukovođenja u životinjskom carstvu, nije opravdano gledište, koje se ponekad susreće u literaturi, da pojave socijalne moći u ljudskoj zajednici nisu ništa drugo nego humanizirani oblik onog istog biološkog instinkta kojim se te pojave objašnjavaju u infrahumanim životinjskim zajednicama. Takva zoomor-f-na shvaćanja koja izjednačuju, recimo, »državu« mrava s ljudskom državom, pa čak mravlju »državu« stavljaju ljudima kao uzor, potpuno zanemaruju *kvantitativnu* razliku između bilo koje životinjske zajednice i ljudskog društva, smatrajući da je ta granica isključivo kvantitativna.

Pri tome se ispuštaju iz vida najmanje tri bitne činjenice koje govore da se tu radi o bitnoj kvalitativnoj razlici:

a) Pojave socijalne moći i rukovođenja u životinjskim zajednicama zasni-vaju se na biološkim instinktima pa zato pokazuju svu stereotipnost i krutost koja karakterizira i sve druge instinktivne radnje. Distribucija socijalne moći u ljudskom društvu, naprotiv, zasnovana je na razvijenoj socijalnoj svijesti ljudi koja je — evoluciono gledano — nerazdvojno povezana s proizvodnom, radnom aktivnošću čovjeka i koja nije samo rezultat biološke, nego prije svega soci-jalne evolucije čovjeka.

b) Socijalna moć i rukovođenje nerazdvojno su povezani s određenim ko-munikacijskim sredstvima pomoću kojih pojedini članovi zajednice među-sobno komuniciraju i djeluju kao cjelina. U ljudskom društvu komunikacijsko sredstvo jest govor koji omogućuje ne samo direktni kontakt između pojedinih članova zajednice nego i kontakt između članova koji nisu prostorno povezani, pa čak ni članova koji nisu ni u vremenskoj vezi (živi i mrtvi). Socijalna moć u ljudi zasniva se — kao i sve druge aktivnosti — na iskustvima svih ranijih generacija, živih i mrtvih, a to je pojava koju ne susrećemo ni u jedne druge životinjske vrste.

c) Organizacijske forme, u kojima se manifestira socijalna moć u ljud-skim zajednicama, toliko su raznolike, mnogobrojne i elastične da se to opet ne može ni približno usporediti s onim što susrećemo čak i u »najorganizira-nijih« životinjskih zajednica.

Ukratko, socijalna moć, rukovođenje i sve ostale pojave u tom području imaju u ljudi niz specifičnosti koje sve neposredne usporedbe s onim što su-srećemo među životinjama čine posve nesigurnim. Zbog toga treba takve kom-parativne podatke uzimati s velikom rezervom kako ne bismo zapali u naivni zoomorfizam.

2. Pojam socijalne moći

Iako spada među pojmove koji se veoma mnogo i svakodnevno upotre-bljavaju, ne samo u naučnim analizama nego i u običnom životu, socijalna moć nije uvijek jednako i jednoznačno definirana. Jedan od razloga tomu jest vjerojatno i to što se socijalna moć — iako je davno uočena kao važan faktor u ljudskim zbivanjima — nije sistematski proučavala sve do najnovijih vremena.

Kao jedan od glavnih dokaza za tvrdnju o nedovoljnoj preciznosti u defini-ranju socijalne moći služi činjenica da u suvremenoj literaturi o tome problemu

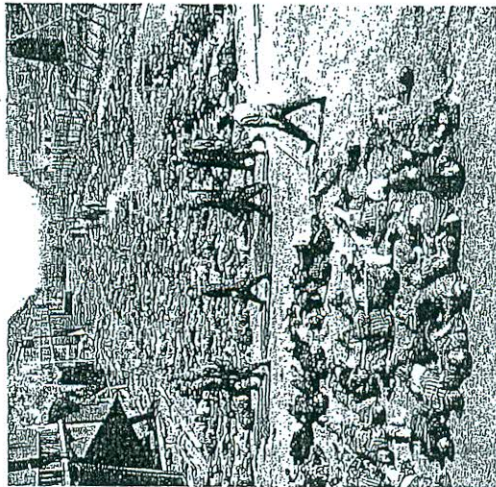
Aranson

Pokoravanje autoritetu

Oblici popuštanja koje smo upravo objasnili mogu biti uznemirujući, primjeric, već št prodavač može nas dovesti do toga da kupimo nešto što nam uopće ne treba. Međutim, takvi primjeri svakodnevnog popuštanja rijetko imaju kobne posljedice. Nažalost, drugi tip konformizma može biti krajnje ozbiljan i čak tragičan – pokoravanje naredbama osobe s autoritetom za ozljeđivanjem ili ubijanjem drugog ljudskog bića. Razmotrimo ponovo masakr u selu My Lai. Zašto su se vojnici pokorili Calleyjevoj naredbi za ubijanje nevinih mješтана? Pretpostavljamo da su se u izazivajući ovog zločina kombinirali svi razlozi zbog kojih se ljudi konformiraju: ponašanje drugih vojnika dovelo je do toga da ubijanje izgleda kao ispravno ponašanje (informacijski utjecaj), vojnici su željeli izbjeći odbačavanje i ismijavanje od svojih kolega (normativni utjecaj) i vojnici su preterano sljedili društvenu normu pokoravanja autoritetu, bez dovodenja u pitanje ili preuzimanja osobne odgovornosti za ono što su činili (spontani konformizam). Do tragedije je dovela snaga ovih pritisa ka konformiranju, a ne poremećaji ličnosti samih vojnika. To ovaj incident čini još više zastrašujućim jer to znači da se slični incidenti mogu dogoditi u bilo kojoj grupi vojnika ako djeluju slični pritisci za konformiranjem.

Dvadeseto stoljeće je obilježeno ponavljanjem zločina i genocida – u Njemačkoj, Armeniji, Ukrajini, Ruandi, Kambodži, Bosni i drugdje. Prema tome, jedno od najvažnijih pitanja s kojim se suočavaju stanovnici svijeta postaje gdje završava pokoravanje a gdje počinje osobna odgovornost. Filozofkinja Hannah Arendt (1965) je tvrdila da većina sudionika holokausta nisu bili sadisti ili psihopati koji su uživali u masovnim ubojstvima nevinih ljudi, nego obični građani izloženi složenim i snažnim socijalnim pritiscima. Ona je pratila suđenje Adolfu Eichmannu, nacističkom časniku odgovornom za transportaciju Židova u logore smrti i zaključila je da on nije bio čudovište, kao što su mnogi od njega učinili, nego običan činovnik koji je, kao i svaki drugi činovnik, radio ono što mu je rečeno bez sumnjanja u primljene naredbe (Miller, 1995).

Mi se ne zalažemo za to da Eichmanna ili vojnike iz sela My Lai treba opravdati za zločine koje su počinili. Smisao je u tome da je prejednostavno objasniti njihovo

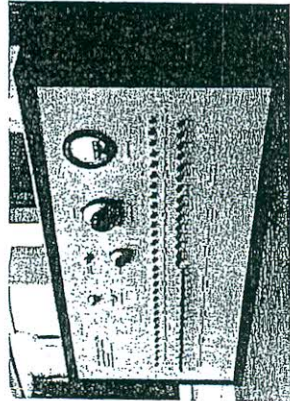
usta u mjestu i u Njemačkoj, 5. godine. Prema psiholozima, ačkih vojnika i i su sudjelovali u nisu bili ludaci, ljudi koji su bili običajnim socijalima.

ponašanje kao izraz ludila. Mnogo je korisnije i doista u većoj mjeri zastrašujuće njihovo ponašanje gledati kao ponašanje običnih ljudi izloženih neobičajnom socijalnom utjecaju. Međutim, kako znamo da je takvo tumačenje holokausta i masakra u selu My Lai ispravno? Kako možemo biti sigurni da se radilo o socijalnom utjecaju, a ne o djelu zlih ljudi koji su izazvali te zločine? To se može utvrditi tako da se socijalni pritisak istraži u laboratoriju u kontroliranim uvjetima. Možemo uzeti uzorak običnih građana, izložiti ih različitim vrstama socijalnog utjecaja i vidjeti u kojoj će se mjeri oni konformirati i pokoravati. Može li jedan eksperimentator izazvati da obični ljudi počinu nemoralna djela, kao što je zadavanje jake boli nevinim promatračima? Stanley Milgram (1963, 1974, 1976) odlučio je to provjeriti nizom istraživanja, koja su postala najpoznatija istraživanja u socijalnoj psihologiji.

Zamislite da sudjelujete u jednom od Milgramovih istraživanja. Javite se na oglas u novinama kojim se traže sudionici za istraživanje o pamćenju i učenju. Kada stignete u laboratorij srećete drugog sudionika: 47-godišnjeg, debeljuškastog gospodina ugodnog izgleda. Eksperimentator objašnjava da će jedan od vas igrati ulogu učitelja, a drugi učenika. Izvlačite papirić iz šešira i saznajete da ćete vi biti učitelj. Ispostavi se da je vaš zadatak drugog sudionika naučiti listu parova riječi (tj. *plava-kutija, lijepl-dart*) i zatim ga ispitati. Eksperimentator vas uputi da učeniku svaki put kada pogriješiti zadate elektrošok zato što je svrha istraživanja utvrditi učinke kažnjavanja na učenje.

Gledate kako je drugi sudionik (učenik) privezan u stolici u susjednoj sobi i kako su mu elektrode priključene na ruku. Vi sjedate ispred generatora šokova na kojem je trideset prekidača kojima se zadaju različite razine šoka u povećanjima od po 15 volti, od 15 do 450 volti. Uz svaki prekidač nalazi se oznaka, od «blagi šok» preko «opasno: ozbiljan šok» do kobnog «xxx» uz najvišu razinu (pogledajte fotografiju na sljedećoj stranici). Eksperimentator vam kaže da učeniku za prvu pogrešku trebate zadati najslabiji šok od 15 volti i zatim da za svaku sljedeću pogrešku trebate povećati intenzitet za dodatnih 15 volti. Kako biste znali o kakvim se šokovima radi, eksperimenter vam zadaje šok od 45 volti, koji je prilično bolan.

Učeniku čitate listu parova riječi i zatim počinje faza testiranja. Nakon najave prve riječi u paru, ponudite četiri moguća odgovora, a učenik odgovara pritiskajući jedan od četiri prekidača, što rezultira paljenjem svjetla na kutiji za odgovore ispred vas. Sve počinje glatko, budući da učenik u nekoliko prvih zadataka odgovara točno. Nakon toga pogriješite, i vi, sukladno primljenoj uputi, zadajete šok. Sada vjerojatno postajete zabrinuti zbog broja i ozbiljnosti šokova koje ćete trebati zadati. Kada dodete do razine od 75 volti, učenik, kojeg možete čuti preko zvučnika, izgovara bolan «Joj». Možda zastajkujete i pitate eksperimentatora što trebate učiniti. On odgovara: «Molim nastavite». Budući da učenik nastavlja griješiti, zadajete još nekoliko šokova. Učenik se buni, uzvikujući: «Joj, eksperimentatoru. Dosta je. Pustite me van odavde.» Vi

Lijevo: Uredaj za zadavanje šokova koji je korišten u Milgramovim eksperimentima. Desno: Učenik (sudionik eksperimentatora) pri vezan za stolicu s priklopcanim elektrodama na ruci. (Prilagođeno prema Milgram, 1974.)

KRIPT PROTESTA UČENIKA U MILGRAMOVU ISTRAŽIVANJU

! (glasnije)

Haj, ovo stvarno boli.

!

! Ekspertimantoru! Dosta je. Pustite me odavde! Rekao sam imam problema sa srcem. Srce me počinje boljati. Molim vas, me odavde. Odbijam nastaviti. Pustite me van!

! Pustite me van! (vičući)

! Ne mogu podnijeti bol. Pustite me odavde! (vičući)

! Pustite me odavde. Pustite me odavde. Boli me srce. Pustite vde! Nemate me prava držati ovdje. Pustite me van! Pustite me i Pustite me van! Pustite me odavde! Boli me srce. Pustite me stite me van!

! Ekspertimantoru! Pustite me odavde! Dosta mi jel Ne želim ijelovati u eksperimentu!

!

!

! Pustite me odavde!

! Čajan vrisak! Pustite me odavde! Pustite me odavde! Pustite me i Pustite me van! Čujete li? Pustite me odavde!

! Čajan vrisak)

! Apsolutno odbijam dalje odgovarati! Pustite me oda- možete me držati ovdje! Pustite me van! Pustite me odavde! razan očajan vrisak) Reкао sam vam da odbijam odgovoniti! Ne jem više u ovom eksperimentu!

! očajan vrisak) Pustite me odavde! Pustite me oda- ili me srce. Pustite me van, rekao sam van! (Historično) Pustite vde! Pustite me odavde! Nemate me prava držati ovdje. Pustite i Pustite me van! Pustite me van odavde! Pustite me van!

Upute koje je koristio ekspertimantator kako bi postigao pokoravanje

Izjava 1: Molim nastavite. ili Molim idite dalje.

Izjava 2: Ekspertimantator zahtijeva da nastavite.

Izjava 3: Apsolutno je nužno da nastavite.

Izjava 4: Nemate drugog izbora, morate nastaviti.

Izjave su uvijek izgovarane u nizu:

Samo ako izjava 1 nije bila djelotvorna mogla se koristiti izjava 2. Ako je sudionik odbio pokoravanje ekspertimantatoru nakon izjave 4, ekspertimantator je prekinut. Ton ekspertimantatorova glasa je cijelo vrijeme bio odlučan, ali ne i neljubazan. Niz bi počinjao ispočetka nakon svake situacije kada je sudionik zastao ili je oklijevao u sljedećem naredbi.

Posebna izjava: Ako je sudionik pitao je li moguće da učenik doživi trajnu tjelesnu ozljedu, ekspertimantator je rekao:

«Iako šokovi mogu biti bolni, nema trajne ozljede tkiva, te vas molim da nastavite.» (Slijedile su izjave 2, 3, i 4, ako je bilo nužno.)

Ako je sudionik rekao da učenik ne želi nastaviti, ekspertimantator je odgovorio: «Sviđalo se to učenicu ili ne, vi morate nastaviti sve dok on ne nauči točno sve parove riječi. Stoga, molim nastavite.» (Slijedile su izjave 2, 3, i 4, ako je bilo nužno.)

Slika 8.9 Transkript protesta učenika u Milgramovu istraživanju pokoravanja

(Hljevo) Transkript izjava koje je koristio ekspertimantator kako bi pridobio ljude da nastave zadavati šokove (desno). (Prilagođeno prema Milgram, 1963, 1974.)

jako zabrinuto gledate u ekspertimantatora. On vam kaže: «Apsolutno je nužno da nastavite». (Pogledajte sliku 8.9.)

Što biste učinili? Što mislite, koliko ljudi bi nastavilo pokoravanje ekspertimantatoru povećavajući razinu šokova sve dok ne bi zadali najintenzivniji šok od 450 volti?

Kada je ovo pitanje upućeno studentima psihologije na Sveučilištu Yale, procijenili su da bi samo oko 1% populacije išlo do te krajnosti.

Uzorak odraslih srednje klase i skup psihijatarata imali su slična predviđanja. Međutim, zbog naše dosadašnje rasprave o konformizmu, vi vjerojatno niste tako optimistični. Iako nitko ne bi vjerovao da su se takvi zločini kao što su holokaust ili My Lai mogli dogoditi, oni su se dogodili. Kao i vojnici u selu My Lai, većina Milgramovih sudionika potpala je pod pritisak osobe s autoritetom. Prosječni najjači zadani šok bio je 360 volti, i 62.5% sudionika je išlo do kraja, zadajući šokove od 450 volti. Puno ih 80% sudionika nastavilo je zadavati šokove čak i nakon što je učenik, koji je ranije spomenuo da ima problema sa srcem, zavikao: «Pustite me odavde! Pustite me odavde! Boli me srce. Pustite me odavde! ... Pustite me odavde. Dosta mi je. Ne želim više sudjelovati u eksperimentu.» (Milgram, 1974, str. 56.)

Važno je znati da je učenik u stvari bio suradnik ekspertimantatora koji je igrao svoju ulogu. Nije primao nikakve šokove. Jednako je tako važno znati da je istraživanje provedeno vrlo uvjerljivo, tako da su ljudi vjerovali da stvarno zadaju šokove učeniku. Ovdje je Milgramov opis reakcija jednog sudionika na ulogu učitelja:

Vidio sam ozbiljnih poslovnih čovjeka kako sigurno ulazi u laboratorij smiješajući se. U roku 20 minuta prevorio se u ruševinu od čovjeka. Nekontrolirano se trzajući i mucajući brzo se približavao točki živčanog stoma. Nepristano se dirao po uhu i lomio ruke. U jednom trenu pritisnuo je šakama čelo i promrmljao: «O, Bože, neka ovo prestane, zaustavi ovo». Ipak je nastavio reagirati na svaku riječ ekspertimantatora i pokoravao se do kraja (Milgram, 1963, str. 377).

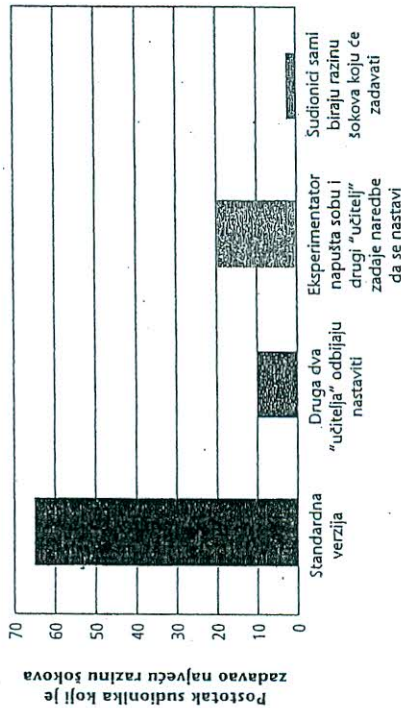
Zašto se toliko mnogo sudionika istraživanja (u rasponu od dvadesetogodišnjaka do pedesetogodišnjaka: radnika, službenika i stručnjaka) konformiralo željama ekspertimantatora, sve do točke u kojoj su zadavali jaku bol (barem su tako mislili) drugom ljudskom biću? Zašto su studenti koleđa, odrasli iz srednje klase i psihijatri toliko pogriješili u svojim predviđanjima što bi ljudi učinili? Svi razlozi koji objašnjavaju zašto se ljudi konformiraju opasno su se kombinirali uzrokujući pokoravanje sudionika u Milgramovu istraživanju, kao što su to učinili vojnici u selu My Lai. Pogledajmo detaljnije kako je to djelovalo u eksperimentima Milgrama.

Uloga normativnog socijalnog utjecaja

Kao prvo, jasno je da su normativni pritisci ljudima otežali odbijanje. Kao što smo vidjeli, ako netko stvarno želi da nešto učinimo, može biti teško reći ne/ To je osobito istina kada je osoba u položaju autoriteta nad nama. Sudionici u Milgramovim istraživanjima vjerojatno su vjerovali da će, ako odbiju nastaviti, ekspertimantator biti razočaran, povrijeđen ili čak ljut. Sve je to doprinijelo pritisku (na njih) da nastave. Važno je uočiti da je ovo istraživanje, za razliku od Ascheva istraživanja, bilo organizirano tako da je ekspertimantator aktivno pokušavao izazvati konformiranje ljudi, dajući stroge naredbe kao što su: «Apsolutno je nužno da nastavite»/ Kada autoritet tako uporno traži pokoravanje, teško je reći ne! (Blass, 1991, 1993, 1996; Hamilton, Sanders i McKeamey, 1995; Meeus i Raaijmakers, 1995; Müller, 1986).

Iz daljnjih je varijacija istraživanja koje je proveo Milgram očita činjenica da su u navedenim eksperimentima djelovali normativni pritisci. U ovom slučaju postojala su tri učitelja, od kojih su dva bila suradnici ekspertimantatora. Jedan ekspertimantator je bio instruiran da čita listu parova riječi, drugi da učitelju kaže je li odgovor učenika ispravan. Zadatak sudionika (stvarnog) bio je zadati šok, kao i u originalnom eksperimentu povećavajući jačinu šoka pri svakoj sljedećoj pogrešci. Na 150 volti, kada je učenik prvi put otvoreno protestirao, prvi suradnik ekspertimantatora je odbio nastaviti, usprkos naredbi ekspertimantatora da nastavi. Na 210 volti, drugi je suradnik ekspertimantatora odbio nastaviti. Posljedica? To što je pravi sudionik vidio kako se njegovi kolege ne pokoravaju i njemu samom je olakšalo nepokoravanje. U ovom je eksperimentu samo 10% sudionika zadalo najintenzivnije šokove (pogledajte sliku 8.10). Rezultat je sličan Aschevim nalazima, da se ljudi ni približno toliko ne konformiraju kada jedan suradnik blokira većinu i dosljedno daje točan odgovor.

izultati ra-
ja Milgra-
-imenta
: najveće u
: rzi, kada je
: dno da dru-
: je sve jače i
: evi stupac).
: smanjuje
: fionici mode-
: ivanje ili kada
: zotom nije pri-
: pca u sredi-
: vijedan sudio-
: ilo (desni stu-
: ost u pona-
: krajnjeg lije-
: esnog stupca
: okazuje koli-
: cijalna norma
: Prikladno pre-
: 74.)

Uloga informacijskog socijalnog utjecaja

Usprkos snazi normativnih pritisaka u Milgramovu originalnom istraživanju, oni nisu jedini razlog pokoravanja ljudi. Ekspertimentator je bio autoritativan i uporan, ali nije uperio pištolj u sudionika i govorio im «pokoravanje ili smrt». Sudionici su bili slobodni odustati i napustiti eksperiment u bilo kojem trenutku. Zašto to nisu učinili, pogotovo s obzirom na to da je ekspertimentator bio stranac kojeg nikada prije nisu sreli i vjerojatno ga neće nikada više vidjeti?

Kao što smo vidjeli ranije ljudi kada su u zbunjutoj situaciji i kada su nesigurni u pogledu toga što trebaju učiniti, koriste druge ljude kao pomoć za definiranje situacije. Informacijski socijalni utjecaj je naročito snažan kada je situacija nejasna, kada se radi o kriznoj situaciji, i kada su drugi ljudi stručnjaci. Situacija s kojom su se suočili Milgramovi sudionici bila je očito zbunjivajuća, nepoznata, i uznemirujuća. Sve je izgledalo dovoljno jasno kada im je ekspertimentator objasnio situaciju, ali se ona kasnije pretvorila u nešto drugo. Učenika boli, ali je ekspertimentator sudionicima rekao da, iako su šokovi bolni, ne uzrokuju nikakvu trajniju povredu. Sudionici istraživanja nisu željeli nikoga povrijediti, ali su pristali sudjelovati u istraživanju i slijediti upute. Kada su u takvom stanju konflikta, za sudionike je bilo prirodno da se za pomoć pri odlučivanju o tome kako ispravno postupiti oslone na stručnjaka – ekspertimentator (Dartley, 1995; Hamilton i sur., 1995; Krakow i Blass, 1995; Meeus i Raaijmakers, 1995; Miller, 1986; Miller, Collins i Brief, 1995).

Druge verzije eksperimenta kojeg je Milgram proveo podržava ideju da je djelovao informacijski socijalni utjecaj. Ova verzija jednaka je originalnoj uz tri kritične izmjene. Kao prvo, ekspertimentator nikada nije rekao koje će se razine šokova zadavati prepuštajući tu odluku učitelju (stvarnom sudioniku). Drugo, ekspertimentator je, prije početka istraživanja, primio telefonski poziv i morao je napustiti sobu. Sudioniku je rekao da nastavi bez njega. Treće, postojao je suradnik ekspertimentatora s ulogom dodatnog učitelja, njegov je zadatak bio zabilježiti koliko dugo je učeniku trebalo da odgovori. Kada je ekspertimentator napustio sobu, taj drugi učitelj je rekao da je upravo smislio dobar sistem: Kako bi bilo da svaki put kada učenik pogriješiti poveća-ju intenzitet šoka? Inzistirao je da stvarni sudionik slijedi ovaj postupak.

Uočite da je u ovoj situaciji izostavljena stručnost osobe koja izdaje naredbe: on je bio samo obična osoba, s ništa više znanja nego sam sudionik. Budući da mu je nedostajala stručnost, ljudi su u manjoj mjeri bili sklorni oslanjati se na njega kao na izvor informacija o tome kako trebaju reagirati. Kao što ste vidjeli na slici 8.9 u toj verziji, pokoravanje se smanjilo sa 62.5% koji su zadržali šokove na samo 20%. (Cinjenica da se 20% još uvijek pokoravalo, sugerira da su neki ljudi bili toliko nesigurni oko toga što učiniti da su se čak oslanjali na nestručnjaka kao vodiča.)

Dodatna varijacija koju je Milgram proveo naglašava važnost osobe s autoritetom kao stručnjaka u izzivanju takvog konformiranja i pokoravanja. U toj varijaciji, pravom sudioniku su naređivala dva ekspertimentatora. Na 150 volti, kada je učenik prvi put zavikao da želi prestati, dva ekspertimentatora su se počela prepirati oko toga trebaju li nastaviti istraživanje. Na ovom mjestu, 100% sudionika – učitelja je prestalo reagirati. Uočite da ništa od onoga što je žrtva učinila nije uzrokovalo da se svi sudionici prestanu pokoravati. Međutim kada je autoritetova definicija situacije postala nejasna, sudionici su se oslobodili svoje konformirajuće uloge.

Drugi razlozi zbog kojih se pokoravamo

U Milgramovim istraživanjima i normativni i informacijski socijalni utjecaj bili su vrlo snažni. Međutim, ti razlozi za pokoravanje još su uvijek nedostatni za potpuno objašnjenje zašto su se ljudi ponašali tako nehumano. Oni, izgleda, objašnjavaju zašto su se ljudi pokoravali u početku. No zašto ljudi, nakon što im je postalo očigledno što rade učenicu, nisu vidjeli da je to što čine uzasno pogrešno i zašto nisu prestali? Kao što su vojnici u selu My Lai ustrijali u ubijanju mještana dugo nakon što je postalo očigledno da su oni nenaoružani i nezaštićeni civili, mnogi od Milgramovih sudionika pritisicali su prekidne za šokove jedan za drugim, usprkos patničkim uzvicima drugog ljudskog bića.

Konformiranje pogrešnoj normi Za razumijevanje takvog kontinuiranog pokoravanja trebamo razmotriti dodatne aspekte situacije. Prvo, kao što smo vidjeli ranije, ljudi ponekad slijede pogrešnu društvenu normu, kao tajnice u istraživanju Ellen Langer koje su slijedile normu «Učini sukladno dopisu», čak i kada je to bilo besmisleno. Ponekad djelujemo automatskim pilotom i ne uvidamo da su društvene norme koje slijedimo nepravilne ili neprimjenjive na situaciju u kojoj se nalazimo.

Ne želimo sugerirati da su sudionici u Milgramovu istraživanju bili potpuno neprimisleni ili nesvesni toga što su činili. Svi su bili uzasno zabrinuti zbog nevolja žrtve. Problem je bio da su bili uhvaćeni u mrežu sukobljenih normi i bilo je teško odrediti koju slijediti. Na početku eksperimenta bilo je savršeno razumno pokoravati se normi koja kaže: »Pokoravaj se stručnjaku, legitimnom autoritetu.« Ekspertimentator je bio siguran i informiran, a istraživanje je izgledalo kao da se radi o razumnom testiranju zanimljive hipoteze. Prema tome, zašto ne surađivati i raditi onako kako vam je rečeno?

Međutim, pravila igre su se postupno promijenila i norma »Slušaj, pokoravaj se autoritetu« više nije bila primjerena. Ekspertimentator, koji je ranije djelovao tako razuman, sada je tražio ljude da zadaju jaku bol drugom sudioniku. Ali, jednom kada ljudi slijede jednu normu, može je biti teško napustiti, uviđajući da ta norma nije više prikladna i da treba slijediti drugu normu: »Ne nanosi nepotrebnu štetu drugom ljudskom biću.« Pri- mjerice, pretpostavite da je ekspertimentator na početku objasnio da bi želio da ljudi dru- gom sudioniku zadaju šokove koji bi mogli biti opasni po život. Koliko ljudi bi se složilo? Pretpostavljamo vrlo malo, zato jer bi bilo jasno da se time krši važna društvena i osobna norma o nanošenju štete drugima. Umjesto toga, ekspertimentator primijeni vrstu taktike »Namami, pa promijeni«, pri čemu prvo izazove da norma »pokoravaj se autoritetu« izgle- da odgovarajuća i nakon toga postupno iskrivi tu normu (Collins i Brief, 1995).

Ako razmislite o ljudskoj, dugoj i irračnoj povijesti, pronađ ćete više strašnih zločina počinjenih u ime pokornosti nego u ime pobune.
- C.P. Snow, *Ether-Or*

Sudionicima u Milgramovim eksperimentima bilo je naročito teško odustati od norme «pokoravaj se autoritetu» zbog dva ključna obilježja situacije. Kao prvo, eksperiment se odvijao brzo, onemogućujući da sudionici promisle o tome što čine. Bili su zadavani bilježenjem učenicovih odgovora, označavanjem kojim ga parovima riječi testirati sljedeće, i određujući jesu li učenikovi odgovori ispravni ili pogrešni. Uzimajući u obzir da su trebali biti usredotočeni na te detalje i sljedeći programirani redoslijed, bilo im je teško uvidjeti da norma koja je rukovodila njihovim ponašanjem – suradnja s autoritetom – nakon nekog vremena više nije bila primjerena. Da je na polovici eksperimenta Milgramovim sudionicima bilo rečeno da uzmu predah i malo sami sjednu u sobi, pretpostavljamo da bi puno više njih uspješno redefiniralo situaciju i odbilo nastaviti.

Samoopravdanje Drugo, važno je zapamtiti da je eksperimentator od sudionika tražio da povećavaju intenzitet šokova u vrlo malim pomacima. Sudionici nisu izravno prešli sa zadavanja vrlo slabog šoka na zadavanje kobnog šoka. Umjesto toga, na svakoj pojedinoj točki suočili su se s odlukom hoće li intenzitet šoka koji su upravo zadali povećati za 15 volti. Kao što smo vidjeli u poglavlju 6, svaki put kod važne ili teške odluke izazvan je nesklad i pritisak za njegovim smanjenjem. Djelotvoran način smanjenja nesklada izazvanog teškom odlukom je zaključiti da je odluka bila potpuno opravdana. Međutim, kako smanjivanje nesklada pruža opravdanje za prethodno ponašanje, u nekim situacijama čini osobu podložnijom pritiscima koji vode daljnjem ustrajanju u izabranoj aktivnosti.

Prema tome, u Milgramovim istraživanjima početna suglasnost sudionika da zadaju prvi šok stvorila je unutarnji pritisak da nastave s pokoravanjem. Kako su sudionici zadavali svaki sljedeći šok, trebali su ga sami sebi opravdati. Jednom kada su opravdati određenu razinu šoka, postalo im je vrlo teško odlučiti o točki na kojoj trebaju povući crtu i prestati. U stvari, kako su mogli reći: »U redu, dao sam mu 200 volti, ali ne i 215 nikada!« Svaki sljedeći šok i njegovo opravdanje predstavljali su osnovu za sljedeći šok i bili su neskladni s prekidanjem; 215 volti i nije toliko različito od 200, a 230 nije toliko različito od 215. Oni koji su prekinuli niz učinili su to usprkos silnom unutarnjem pritisku da nastave (Darley, 1992; Gilbert, 1981; Meeus i Raaijmakers, 1995; Miller i sur., 1995; Modigliani i Rochat, 1995).

Mika Haritos-Fatouros (1988; vidjeti također i Staub, 1989) navodi da su taj postupni pristup kasnih 1960-ih godina koristili grčki vojni diktatori za treniranje mučitelja. U intervjuima s bivšim mučiteljima, Haritos-Fatouros saznao je da je njihov prvi kontakt s političkim zatvorenicima bio donijeti im hranu i «povremeno» ih udariti. Nakon toga su oni bili čuvari, dok su ih drugi mučili. Nakon toga bi sudjelovali u nekoliko grupnih bičevanja ili batmanja. Posljednji korak, u kojem su sami bili odgovorni za mučenje «odgovorni zapovjednik uveo je iznenada bez da im je ostavio vremena da razmisle» (1988, str. 1117).

Ne radi se o agresiji Prije nego što napustimo raspravu o Milgramovim istraživanjima, treba spomenuti drugo moguće tumačenje njegovih rezultata: jesu li se sudionici ponašali tako nehumanu zato što postoji zla strana ljudske prirode, koja vrebala odmah ispod površine čekajući i najmanji izgovor da bi izašla na vidjelo? Konačno, u Milgramovu eksperimentu bilo je društveno prihvatljivo nanositi bol drugoj osobi, u stvari sudionicima je naređeno da tako učine. Možda je taj faktor omogućio izražavanje univerzalnog agresivnog nagona. Kako bi testirao tu hipotezu, Milgram je proveo drugu verziju istraživanja. Sve je bilo jednako osim što je eksperimentator rekao sudionicima da mogu izabrati koji intenzitet šoka žele zadati učeniku kada pogriješiti. Milgram je sudionicima dozvolio korištenje najjačih razina elektrošokova uz objašnjenje da se uz svaku razinu šoka može mnogo toga naučiti. Ova uputa trebala je agresivnom nagonu omogućiti nesmetano izražavanje. Međutim, umjesto toga sudionici su izabrali

zadavati vrlo umjerene šokove (pogledajte sliku 8.10). Samo 2,5% sudionika je zadavalo najjači šok. Znači, Milgramova istraživanja ne pokazuju da ljudi imaju zlu crtu koja izlazi na vidjelo kada je površina nagražena. Umjesto toga, ova istraživanja demonstiraju da se društveni pritisci mogu neprimjetno kombinirati i izazvati nehumanu ponašanje. Zaključimo ovo poglavljive riječima Stanleya Milgrama (1976, str. 183-184):

Čak je i Eichmann bio pogođen kada je obišao koncentracioni logor, međutim, da bi sudjelovao u masovnim ubojstvima on je morao samo sjediti za stolom i preslagivati papire. U isto vrijeme čovjek u logoru koji je stvarno pušao cyclon-B u plinske komore, svoje ponašanje može opravdati time da je on samo sljedeći naredbe odozgo. Znači cjelokupni postupak bio je rascjepkan na dijelove. Niti jedan čovjek nije odlučio izvesti zlo ponašanje i suočiti se s njegovim posljedicama. Osoba koja bi imala punu odgovornost za to ponašanje nije postojala. Možda je to najčešće obilježje društveno organiziranog zla u modernom društvu.

Sažetak

U ovom poglavlju usmjerili smo se na konformizam ili kako ljudi mijenjaju svoje ponašanje zbog stvarnog (ili zamišljenog) utjecaja drugih. Utvrdili smo da postoje dva glavna razloga zbog kojih se ljudi konformiraju: zbog informacijskih i normativnih socijalnih utjecaja.

Informacijski socijalni utjecaj javlja se kada ljudi ne znaju što je ispravno (ili najbolje) učiniti ili reći. Ova se reakcija uobičajeno javlja u novim, zbunjivim ili kriznim situacijama u kojima je definicija situacije nejasna. Ljudi gledaju u ponašanje drugih kao važan izvor informacija i koriste ga kako bi izabrali prikladan način vlastitog ponašanja. Informacijski socijalni utjecaj obično rezultira **privatnim prihvatanjem**, pri kojem ljudi istinski vjeruju u to što drugi ljudi čine ili govore.

Ljudi su najskloniji oslanjati se na druge kao izvor informacija kada je situacija (i to što bi oni trebali činiti) **nejasna**; tada je osoba otvorena za utjecaj drugih. Snažan izvor utjecaja su **stručnjaci** jer čini u pravilu imaban tip nejasne situacije su **krize**, **stih**, **zbunjenost** i **panika** povećavaju naše oslanjanje na druge kao pomoć pri odlučivanju što učiniti.

Međutim, oslanjanje na druge kao izvor informacija može biti štetno kao što je to slučaj kada ljudi paničare zato što to rade i drugi. Kada se emocije i ponašanja brzo šire kroz grupu javlja se **socijalna zaraza**, kao primjerice u istraživanjima o **masovnom psihogenom obojenju**. Neodgovarajućem oslanjanju na druge kao na izvor informacija, najbolje se možete oduprijeti koristeći svoj zdravi razum i unutarnji moralni kompas za provjeru informacija koje dobivate.

Normativni socijalni utjecaj javlja se iz drugih razloga: naše ponašanje mijenjamo kako bismo ga uskladili s ponašanjem drugih, ne zato što nam se čini da oni znaju bolje što se događa, nego zato što želimo ostati članom grupe nastajući konstituirajući prednosti članstva u grupi i izbjeći bol zbog ismijavanja ili odbačivanja. U grupi se konformiramo **socijalnim normama**, implicitnim ili eksplicitnim pravilima prihvatljivih ponašanja, vijednosti i stavova. Normativni socijalni utjecaj može se javiti čak i u nedvosmislenim situacijama. Ljudi će se drugima konformirati iz normativnih razloga čak i ako znaju da je to što čine pogrešno. Normativni socijalni utjecaj obično rezultira **javnim popuštanjem**, ali ne i **privatnim prihvatanjem** ideja ili ponašanja drugih ljudi.

Teorija socijalnog utjecaja precizira uvjete u kojima će se najvjerojatnije javiti normativni socijalni utjecaj, uzimajući u obzir **važnost**, **blizinu** i **broj članova grupe**. Konformiranju smo skloniji kada nam je stalo do grupe, kada je grupa jedinstvena u svojim mišljenjima ili ponašanjima, i kada se sastoji od tri ili više članova! Nepodijeljenije normativnom socijalnom utjecaju može imati bolne posljedice.

Normativni socijalni utjecaj u društvenom životu djeluje na mnogo razina: utječe na naše navike hranjenja, hobije, modu, izgled tijela itd., te u društvu potiče poželjno (pristojno) ponašanje.

Neprikladnim normativnim pritiscima se možemo oduprijeti tako da s vremenom u grupi do koje nam je stalo steknemo mogućnost zasluženo **odstupanja**. Osim toga, pod određenim uvjetima može se javiti i utjecaj **manjine**, kada manjina članova grupe utječe na vjerovanja i ponašanja većine.